

Janne Rantala 2024

Vad berättar raplåtar om Moçambiques historia?

Janne Rantalas artikel föregås av en bakgrundstext på en sida som behandlar tiden runt Moçambiques självständighet (1975) och förklarar begrepp i anslutning till artikelns informationstyp.

Janne Rantalas artikel "Mitä räpriimein kerrotaan Mosambikin historiasta?" (svensk översättning "Vad berättar raplåtar om Moçambiques historia?") berättar om det förflutna i Moçambique ur avkoloniseringsperspektiv. Artikeln grundar sig på Janne Rantalas forskning som fokuserade på det historiska arv som Frelimos vice ledare Uria Simango, som blev utesluten 1969, lämnade efter sig. Rantala granskar Moçambiques förflutna genom att analysera rapmusik.

Artikel skriven av Janne Rantala © har publicerats i tidskriften *mene & tiedä* 13.11.2024.

Artikeln ställvis redigerats för urvalsprovet så att den blev mer allmänspråklig med författarens och utgivarens tillstånd. Vissa förklaringar som förklarar begrepp och terminologi har också lagts till i texten.

BAKGRUNDSTEXT

I början av 1970-talet var Portugal det enda europeiska land som fortfarande hade omfattande kolonier i Afrika. År 1974 gjorde vänstern en statskupp i landet som ledde till att Portugals afrikanska kolonier Guinea-Bissau, Angola och Moçambique blev självständiga 1975.

Frelimo – *Frente da Libertação de Moçambique* – är en antikolonialistisk rörelse och senare ett vänsterparti som grundades 1962. Sedan 1960-talet förde rörelsen gerillakrig mot den portugisiska kolonialmakten. När Moçambique blev självständigt 1975 fick Frelimo en ledande ställning i politiken. Fram till 1994 var Frelimo det enda tillåtna partiet i landet.

Uria Timoteo Simango (1926–?) var en moçambikisk presbyteriansk präst och en framstående ledare i kampen mot den portugisiska kolonialmakten. Hans exakta dödsdag är okänd, för efter Moçambiques självständighet avrättades han tillsammans med flera andra oliktankande utan rättegång av den makthavande regeringen ledd av Samora Machel.

Samora Moisés Machel (1933–1986) var en moçambikisk politiker och revolutionär samt Moçambiques första president från landets självständighet 1975 fram till sin död i en flygolycka 1986.

Avkolonisering innebär att koloniala maktförhållanden brutits ner bland annat inom ekonomin, politiken och sexuell ojämlikhet. Till exempel beskrivs målen för LGTB+-rörelsen, fällandet av monument från kolonialtiden och höjningen av de afrikanska språkens status ofta som dekoloniala.

Politiska förfäder avser de moçambikiska revolutionsledarnas förändrade politiska betydelse antingen omedelbart efter döden eller senare. Begreppet grundar sig på den allmänna uppfattningen i södra Afrika om de dödas inverkan på de levandes liv, men kan också användas i andra geografiska områden.

Muntlig tradition är information om det förflutna som delas av individer och olika samfund. Den muntliga traditionen berättar vad de tror, förstår och tolkar ha hänt i det förflutna. Vid tidpunkten då de berättar denna information motiverar de också sina egna och andras agerande och lösningar.

Kollektivt minne hänvisar till människogrupperns uppfattningar om händelser i det förflutna och deras betydelse. Det kollektiva minnet plockar saker ur den officiella historien, men kan till exempel ignorera tidsmässiga förändringar och kontexten. Erfarenheter som uppnått konsensus slås samman till det kollektiva minnet.

Myter är berättelser som lever i gemenskapens minne och som uppstår och dör enligt gemenskapens behov. Myter påverkar både historieskrivningen och det kollektiva minnet, men på olika sätt.

ARTIKELN

Vad berättar raplåtar om Moçambiques historia?

Janne Rantala (2024)

Minnet av kampen mot kolonialmakten i södra Afrika formas av många olika aktörer. Bilden som de stora partierna eller historieböckerna bygger upp av det förflutna kan skilja sig väldigt mycket från vad till exempel biografierna beskriver. Artikelförfattaren har forskat i moçambikiska hiphopgemenskaper i 12 år och visar hur rapartisterna påverkar offentliga historieuppfattningar.

Inledning

Världen såg helt annorlunda ut bara några decennier tidigare. Vita män kontrollerar politiken och ekonomin med stöd av en rasistisk ideologi enligt vilken européerna var bättre än andra. Detta system varade längst i södra Afrika, där europeiska koloniserare som tillägnat sig rasismen i slutändan med vapen hindrade koloniernas övergång till demokrati och respekt för invånarnas lika rättigheter. Den fortsatta koloniala situationen i början av 1960-talet ledde till väpnat och civilt motstånd i Angola, Sydafrika, Moçambique, Namibia och Zimbabwe.

När dessa länder blev självständiga 1975–1994 blev de starkaste befrielseörelserna politiska partier som fram till detta års parlamentsval i Sydafrika i praktiken har kunnat styra ensamma. Det är bara 30 år sedan Sydafrika fick demokratiskt styre, och även om det tidigare systemet fortfarande inverkar på många sätt är det redan svårt för många att föreställa sig vardagslivet under kolonialsystemet och apartheid. Framtidens människor torde ha lika svårt att föreställa sig hur många europeiska städers torg ännu på 2020-talet pryddes av statyer på slavhandlare, och oljeledningar och banprojekt planerades på ursprungsbefolkningarnas marker mot deras vilja.

En av de senaste kolonialmakterna var Portugal, som 1961–1974 utkämpade kolonialkrig i tre afrikanska kolonier. I dessa länder kallas krigen som ledde till självständighet för befrielsekrig. Det är viktigt för de stora partierna att värna om minnet av krigen, men även aktivister, artister och olika medborgargrupper minns historien om en mycket komplicerad kamp ur olika synvinklar. En av de portugisiska kolonierna var Moçambique, där många lärdomar från läroböcker under de senaste åren har ifrågasatts i historiekonflikter.

Min artikel gäller en central tvistefråga, nämligen frågan om vissa ledare för den antikoloniala rörelsen var hjältar eller förrädare. Frågan har aldrig lösts, eftersom den för det första delvis är en åsiktsfråga. Åtkomsten till historiska arkiv är också begränsad för de flesta, eftersom befrielse rörelsens arkiv ägs av partiet Frelimo i stället för av staten. Utöver Frelimo-ledarnas memoarer har det skrivits motmemoarer, motbiografier och uppdiiktad fiktion som komplicerar de rådande tolkningarna av befrielsekriget. Många av de populäraste rapparna har i sina låtar satsat på historiskt berättande, och det intresserar också deras publik som blivit frustrerad på den officiella historien.

I Moçambique har rapparna med sina rim deltagit i att tolka det förflutna genom att i sina texter hämta tillbaka revolutionsledarna som förlorade befrielse rörelsens interna konflikter och stämplades som förrädare till historien. Även när de visar sin respekt för hjältar som erkänts av statsmakten är perspektivet i allmänhet ett annat. *Samling* är ett exempel på en traditionell metod för att komponera instrumentala stycken i hiphoplåtar, dvs. beats, där använder tidigare inspelningar för att komponera nya helheter med olika ljudbehandlingstekniker. När landets första president Samora Machels röst, som ansågs vara karismatisk, har samplats ihop med en moçambikisk rapvers har artisten kunnat stärka sin kritik av den moderna politiken genom att använda den inspelade rösten som en del av sitt musikverk. På så sätt tar artisterna upp dessa avlidna revolutionära ledare i dagens dekoloniala strider och framför ställningstaganden i sina verk till exempel för rättvisa samt mot valfusk, korruption och arvet efter kolonialismen.

Hur gjordes undersökningen?

Jag har forskat i moçambikiska hiphopgemenskaper i mer än 12 år i huvudstaden Maputo i söder samt cirka 1 300 kilometer norrut i städerna Chimoio och Beira i centrala Moçambique. Det som gav upphov till mitt forskningsämne var den stora mängd moçambikisk rapmusik som jag lyssnat på. Bland musiken identifierade jag och tog upp alla låtar som direkt hänvisade till Simango som föremål för en noggrannare analys. De nio låtar jag identifierade 2019 är ett litet antal jämfört med de låtar om Samora Machel som jag granskade i min tidigare artikel¹, som det numera torde finnas hundratals av. Analysen av låtarna om Simango hjälper dock att förstå viktiga teman i Moçambiques historiska diskussioner, som också kan observeras i andra uttrycksformer.

¹ Rantala 2016.

Min metod är ganska ovanlig inom hiphopforskningen, eftersom jag vid sidan av det egentliga hiphopmaterialet granskade många andra historiska källor. Jag lyssnade på raplåtarna i deras långa historiska kontext för att förstå hur det nuvarande offentliga minnet har formats i diskussioner och praxis som pågått i årtionden. Det var särskilt viktigt att beakta den interna konflikten inom befrielse rörelsen i slutet av 1960-talet, samtida källor och konfliktens långa tentakler för att förstå raplåtarna. Jag behövde egentligen inte hitta på metoden själv, utan med mina glasögon som akademisk hiphopforskare vidtog jag främst ett sådant undersökande arbetssätt med dessa material och detta samhälle som hiphopgemenskaperna kallar ”grävning”. Utöver att använda mediematerial intervjuade jag artister och andra som deltagit i historiediskussioner, bland annat Uria Simangos son Lutero, som i sin ungdom bevitnade befrielsekrigets politik på nära håll och numera leder oppositionspartiet MDM.

Vad hittades i undersökningen?

Att lyssna på raplåtar om Uria Simango och tolka dem i ett bredare sammanhang visade hur artisterna deltar i långvariga diskussioner och tvister med delvis regionala gränslinjer. Det är särskilt vanligt att rappa om Simango i Beira, som hans son Daviz ledde som stadens borgmästare från 2003 fram till sin död (2021). Även i Chimoio, som ligger drygt 200 kilometer inåt landet från Beira, är Simango en populär karaktär.

Ett bra exempel på raplåtar anslutning till långa debatter är arvet efter det öppna brevet ”Gloomy Situation in Frelimo”² (Frelimos dystra situation) som Simango publicerade i november 1969. Brevet ledde till att Simango åsidosattes från Frelimos ledning och till angrepp på hans politiska arv som fortsätter än idag. Två låtar av Extraterrestre³ (2017, 2020) från Chimoio påminner om anklagelserna i brevet om vissa Frelimo-ledares tribalism – att gynna den egna etniska gruppen på andras bekostnad – och regionalism, som är diskriminering på grund av regional identitet. Målet med Simangobrevet var att avslöja de krafter som bryter ned den antikoloniala rörelsen och åberopa enighet. Extraterrestres låtar vädjar är å sin sida till påverkare inom politik och media i Maputo för att portarna ska öppnas även för artister och experter i andra län.

En del av raplåtarna är kortfattade historiska beskrivningar av ämnen som den konventionella historien länge endast har fäst lite uppmärksamhet vid: befrielse rörelsernas interna konflikter och

² Simango 1969.

³ Extraterrestre 2017, 2020.

våld i anslutning till dem, samt även människorättskränkningar som pågått efter självständigheten. I Y-Notis (2010) låt "O Tempo que Passou"⁴ (Den förflutna tiden) berättas om omskolningsläger dit Simango och andra dissidenter som nämns i låten skickades just före landets självständighet och där de senare avrättades i hemlighet⁵. I stycket förutspås att dessa frihetskämpar som dött på fel sätt ännu kommer att resa sig ur sina gravar och göra uppror. Detta hänvisar till uppfattningen som är vanlig i södra Afrika om hur de döda som andra och de värderingar som förknippas med dem påverkar världen, särskilt genom de levandes handlingar. Kritiken i låten kan ses som en del av en sådan uppståndelse eller hämnd av de politiska förfäderna. Det världsliga arvet efter den antikolonialistiska kampen representeras av refrängens hänvisning till en traditionell revolutionssång som uppmanar till att inte glömma bort diskrimineringen och lidandet under kolonialismen.

Min analys visade hur det att minnas ofta också har att göra med planer för en ny framtid – de politiska förfäderna som artikeln behandlar kämpade ju en gång i tiden för att avskaffa kolonialsystemet. I Simangos fall var ett viktigt mål att förbinda sig till principen "en person, en röst" som kolonialsystemet förbjöd genom att förvägra afrikanerna politiska rättigheter. I en del av låtarna beskrivs en alternativ framtid som vi skulle ha nu om Simangos och andra demokratiskt engagerade revolutionära ledares vision hade fått bli verklighet. Oftast nämns ett jämlikt samhälle utan diskriminering på grund av tribalism, regionalism och ras.

I undersökningen framgick det tydligt att även mindre kända personer från det förflutna kan ha en samhällelig betydelse. I låten "Dia dos Heróis"⁶ (Hjältarnas dag) av gruppen Batalhão da Inteligência (2018) nämns förutom Simango, Machel och andra kända revolutionära ledare en farfar till en gruppmedlem, som enligt artisten dödade en kommendör för gerillan som terroriserade det självständiga Moçambique på 1970–1980-talen.

I Duplo V:s (2015) låt "Sagrada Munhava"⁷ (Sankt Munhava) beröms förutom Simango även invånarna i arbetarstadsdelen Munhava som deltog i det antikolonialistiska motståndet. I stycket gläds man också över att Frelimo förlorade kommunalvalet i Beira till Daviz Simango 2003, då Munhavabornas och andra stadsbors vaksamhet förhindrade valfusk. En rad i fyra

⁴ Y-Not 2010.

⁵ Machava 2019.

⁶ Batalhão da Inteligência 2018.

⁷ Duplo V 2015.

moçambiqueartists⁸ gemensamma låt "Um Cobarde Vivo, um Heroi Morto" (Levande fegis, död hjälte") proklamerar "Uria är död, men lever i våra hjärtan", och i en annan frågas om någon kan tysta ner familjen Simangos utopi, det vill säga drömmen om en bättre värld.

Avslutningsvis

Genom att kombinera biografisk granskning med analysen av minnen, tribut och historiska tvister åskådliggjorde jag hur uppfattningarna om de dödas inverkan på de levandes liv har betydande samhällseliga konsekvenser som inte strider mot traditionella spirituella uppfattningar. Att minnas politiska förfäder innebär dock inte nödvändigtvis att man längtar tillbaka till gångna tider. I Simango-låtarna öppnar det tvärtom den sociala horisonten och motverkar det att den nationella berättelsen görs ensidigare. Även om dessa hjältar själva kanske är döda lever deras värderingar och principer kvar i efterträdarnas tankar, hjärtan och handlingar. Genom att omskriva en låt jag citerade tidigare vill jag utmana mina läsare att fundera på om man överhuvudtaget kan förstöra de politiska förfädernas utopier.

Begreppet politiska förfäder som jag utvecklat har visat sig vara användbart och etablerat sig i forskningen i det politiska minnet i södra Afrika. Det kan också vara användbart i andra geografiska områden. Begreppet lämpar sig bättre för att beskriva förhållandet mellan levande och döda i dessa länder än de begrepp som utvecklats i västvärlden, såsom Katherine Verderys⁹ uppfattning om den politiska dimensionen av lik och hanteringen av dem (politiska lik) som baserade på begravnings- och återbegravningspraxis som hämtas från den katolska och ortodoxa folktron i länderna i östra Europa och Centraleuropa, samt att resa och riva statyer som representerar liket. Det är dock inte meningen att göra politiska förfäder till ett nytt universellt begrepp där erfarenheterna i södra Afrika presenteras som en allmän måttstock. Trots det biografiska intresset är syftet inte heller att främja en återgång till en stormanshistoria som förringar vanliga kvinnors och mäns handlingar.

Källor

Machava, Benedito. "Reeducation Camps, Austerity, and The Carceral Regime in Socialist Mozambique (1974–1979)". *Journal of African History*, 60 (3), 429–455 (2019).

⁸ Y-Not m.fl. 2010.

⁹ Verdery 1999.

Rantala, Janne. "'Hidrunisa Samora': Invocations of a Dead Political Leader in Maputo Rap." *Journal of Southern African Studies*, 42 (6), 1161–1177 (2016).

Simango, Uria. "Gloomy Situation in Frelimo", 1969.

Tillgänglig: macua.blogs.com/files/uria-simango-gloomy-situation-in-frelimo.doc, kontrollerad 17.2.2020.

Verdery, Katherine. 1999. *The Political Lives of Dead Bodies: Reburial and Postsocialist Change*. New York: Columbia University Press.

Diskografi

Batalhão da Inteligência (producent: Djano). "Dia dos Heróis Moçambicanos". På albumet *A Luta de Libertação Nacional*, 2018.

Duplo V (producent: Mr. Get). "Sagrada Munhava", 2015.

Extraterrestre (producent: KDS). "Se não fosse a TV", 2017.

Extraterrestre (producent: Az-Pro). "Tribalismo", 2020.

Y-Not (producent: Drifa). "Tempo que passou". På dubbelalbumet *As Últimas Palavras*. Maputo: Zalde Records, 2010.

Y-Not m.fl. (4 Ases, Azagaia och Stupa Serious, producent: Fechadura). "Um Cobarde vivo, um herói morto". *As Últimas Palavras*, 2010.